

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 342.9:347.77(477)

І.М. Шопіна,
доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник

ДЕЯКІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ АВТОРСЬКИХ ПРАВ В УКРАЇНІ

У статті визначено тенденції розвитку книжкового ринку в Україні, виокремлено проблеми, пов'язані з недостатнім захистом авторських прав в умовах розвитку цифрових технологій, та окреслено шляхи їх подолання.

Ключові слова: авторські права, цифрові технології, книговидавництво, державна підтримка, адміністративно-правове забезпечення.

В статье определены тенденции развития книжного рынка в Украине, выделены проблемы, связанные с недостаточной защитой авторских прав в условиях развития цифровых технологий, и намечены пути их преодоления.

Ключевые слова: авторские права, цифровые технологии, книгоиздание, государственная поддержка, административно-правовое обеспечение.

Paper defines trends in the book market in Ukraine, highlights the problems associated with the lack of copyright protection in the development of digital technologies, as well as the ways to overcome them.

Keywords: copyright, digital technologies, publishing, government support, administrative and legal support.

Тенденцією, притаманною сьогодні діяльності більшості українських видавництв, які спеціалізуються на виданні підручників, навчальних посібників, іншої спеціальної літератури, є постійне зниження кількості тиражів. Книговидавництво України з моменту набуття нашою державою незалежності завжди мало низькі показники випуску книжкової продукції: так, впродовж 1993–2008 рр. показник випуску не перевищував двох книг на душу населення і за результатами відносно успішного, на думку видавців, 2008 р. становив 1,26 книги. Кількість назв видань кожного року збільшується, але загальний тираж навпаки – зменшується. Так, у 1991 р. середній тираж становив 23,3 тис. примірників, а у 2008 р. – 2,4 тис. [1, с. 4; 2, с. 145]. Цікаво, що існує думка про те, що показник 2–2,5 книжки є нижнім порогом, за яким відбувається системна деградація населення – культурна, моральна, духовна, інтелектуальна. Вказана ситуація є небезпечною як для нації в цілому, так і для системи вищої освіти, яка також зазнає впливу вказаних тенденцій, що певною мірою зумовлено недостатністю адміністративно-правового забезпечення захисту авторських прав у сучасний період розвитку цифрових технологій. Однак ця проблематика досліджена сьогодні ще недостатньо, що зумовлює актуальність та новизну цієї статті, метою написання якої є визначення деяких адміністративно-правових аспектів захисту авторських прав у сучасний період розвитку українського суспільства.

У 2011 році в Україні майже 60 % видань вийшли кількістю 500 екземплярів, тираж кожної з 13 тисяч назв не перевищував 200–400 екземплярів. Така “віртуальна” книжка виконує функцію статистичної одиниці – вона існує в Книжковій палаті та потрапляє до кількох бібліотек, але практично недоступна читачеві. У 2012 році число українських книг на внутрішньому ринку зменшилося на 15 % порівняно з 2011 роком. При цьому в Росії видається 5 книг на рік на людину, в Білорусії – 4,5, у країнах Євросоюзу – 7 [3, с. 3]. Щоправда, Державний комітет телебачення і

радіомовлення України описує існуючу ситуацію як благополучну [4], але аналіз цифр, наведених у цій оптимістичній доповіді, свідчить: на одного мешканця України припадає вже 1,1 книги, що є відображенням негативної динаміки книговидавництва та найгіршим показником в Європі.

Причини такого явища пояснюються багатьма факторами, у тому числі відсутністю підтримки вітчизняного книговидавця з боку держави. Однак аналіз ринків книговидавничої продукції різних країн світу свідчить про те, що тенденції спаду притаманні і ринкам тих держав, які здійснюють протекційну політику у цій сфері. Так, наприклад, у Російській Федерації, за даними Російської книжкової палати, загальний тираж книг, що були надруковані у 2012 році, впав майже на 12 %, до 540,4 млн екземплярів. При цьому падіння ринку прискорилося: за наслідками 2011 року зниження тиражів порівняно з 2010 роком було 6 %. Загальна кількість виданих протягом року книг і брошур склала 116888 найменувань проти 122915 у 2011 році, що на 5 % менше. Середній тираж в 2012 році склав 4600 екземплярів, на 8 % менше, ніж в 2011 році. Кількість видавництв також зменшилася – майже на 2 %, до 5884 [5].

Ми поділяємо думку фахівців, які вважають причинами такого явища неможливість паперової книги повноцінно конкурувати з книгою електронною. Так, наприклад, у США у листопаді 2012 року на книги у цифровому форматі припадало 28 % всіх книжних покупок (у листопаді 2010 року – всього 6 %) [6]. Вважається, що в Україні продаж пристроїв для читання книг у цифровому форматі зростає на 200 % щорічно, втім, внаслідок того, що значна частина ринку електронних книг є “сірою”, такі дані не носять офіційного характеру. Поява дешевих моделей планшетів, які також можуть використовуватися для читання, збільшує кількість пристроїв, які можуть замінити паперову книгу, і такі тенденції з року в рік зростатимуть.

Наведені статистичні дані свідчать про розвиток інформаційних технологій, призначенням яких у тому числі й є полегшення засвоєння нових знань користувачами. Але для того, щоб такі знання засвоювали, хтось має їх продукувати. І, відповідно, отримувати якусь винагороду. Якщо йдеться про фахові видання, така винагорода зумовлена високою вартістю робочого часу науковців, які створюють підручники, навчальні посібники та іншу друковану продукцію. Вартість авторської винагороди традиційно залежить від обсягів тиражу. Так, ще десять років тому підручник з юридичних дисциплін, виданий тиражем більше 5 тис. екземплярів, приносив авторську винагороду, яку можна було співставити з річним окладом професора кафедри у національному вищому навчальному закладі. Враховуючи перевидання багатьох підручників, створення і постійне удосконалення певного навчального видання давало не лише моральне, а й помітне матеріальне задоволення його авторам, мотивуючи їх до подальшої наукової творчості.

Як свідчить аналіз сучасного стану ринку юридичної літератури, написання якісних навчальних видань для вищої школи сьогодні, за умови функціонування звичайних ринкових механізмів, може приносити хіба що моральне задоволення: значна частина таких підручників видається нині тиражами 300–500 екземплярів, що зумовлює їх збитковість як для авторів, так і для видавництв. Отже, автори не зацікавлені у створенні інтелектуального продукту, який за сотні годин напруженої праці у кращому випадку принесе їм грошову винагороду у кілька сотень гривень, у гіршому – взагалі має бути виданий за свій рахунок.

Як це впливатиме на якість викладання у вищих навчальних закладах? Можливо, у тих галузях знань, на які не впливають національні реалії, можна використовувати написані зрозумілою більшістю студентам російською мовою якісні та сучасні підручники, видані в РФ (хоча це не знімає проблеми якості викладання, розвитку українських наукових шкіл, що неможливо без написання власних навчальних посібників). Однак в правничих науках користуватися лише іноземними здобутками вже неможливо – національна система законодавства має свою специфіку. Але потенційному автору такого підручника значно вигідніше застосовувати свій вільний час та енергію під час викладання в іншому вищому навчальному закладі за сумісництвом, зайнятті приватною юридичною практикою тощо. Отже, можна прогно-

зувати, що через кілька років українська правова освіта опиниться у стані системної кризи, викликаної саме недостатністю якісних підручників та навчальних посібників з юридичних дисциплін. Перші провісники такої кризи можна побачити вже сьогодні, якщо, наприклад, спробувати знайти на офіційному сайті Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського підручники з юридичних дисциплін, видані у 2012 році.

Певною мірою ситуацію оптимізують вимоги затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2008 р. № 1149 Порядку присвоєння вченого звання професора і доцента, відповідно до якого здобувачі вказаних вчених звань мають підготувати певні друковані наукові праці. Однак, по-перше, ці вимоги сформульовані нечітко, що дає можливість їх довільного тлумачення. По-друге, поширеною практикою є підготовка підручника багатьма десятками авторів, тобто підготувавши один раз 5–10 сторінок якісного навчального тексту, можна отримати право на присвоєння вченого звання.

Отже, яким може бути вихід з ситуації, що склалася?

По-перше, це державна підтримка книговидавництва. Оскільки державний бюджет не є бездонним, має йтися про перегляд пріоритетів під час надання такої підтримки, в системі якої сьогодні є багато нелогічного. Так, наприклад, у межах проекту програми “Українська книга” на 2013 рік у номінації “Твори класиків української літератури та сучасних українських авторів” заплановано витратити 270 тис. грн на видання книги російської письменниці Л. Улицької “Даніель Штайн, перекладач”. 274 тис. грн платників податків має бути витрачено на книгу “333 ідеї для балкона та тераси”, ще чверть мільйона гривень – на видання “100 знаменитих містичних явищ”, третина мільйона гривень – на енциклопедію “Дизайн інтер’єрів”. Разом з тим, навіть на невеликий юридичний словничок державних коштів не вистачило. Так само не знайшлося місця юридичній літературі серед представлених у цій програмі книг з мистецтвознавства, історії, екології тощо. Отже, перегляд пріоритетів у наданні державної підтримки дозволив би використовувати вивільнені державні кошти для підтримки видання юридичної літератури.

Проте, як ми вже казали, державний бюджет не є бездонним. Тому, по-друге, доцільно було б створити механізм компенсації витрат науково-педагогічних працівників на рівні певного вищого навчального закладу. Безумовно, можна апелювати до п. 3.3.2 Положення про організацію навчального процесу у вищих навчальних закладах, затвердженого наказом Міністерства освіти України від 2 червня 1993 р. № 161, відповідно до якого лектор, якому доручено читати курс лекцій, зобов’язаний перед початком відповідного семестру подати на кафедру (предметну або циклову комісію) складений ним конспект лекцій (авторський підручник, навчальний посібник), контрольні завдання для проведення підсумкового контролю, передбаченого навчальним планом і програмою для конкретної навчальної дисципліни. Тобто вищі навчальні заклади начебто і так зобов’язані видавати навчальну літературу. Однак слід звернути увагу на те, що різниця між опорним конспектом, який найчастіше являє собою реферативне викладення чужих думок, і якісним підручником дуже значна. Тому без додаткової підтримки виконання вимог МОН України може здійснюватися формально.

І, по-третє, слід все ж таки усвідомити, що паперова книга відходить у минуле. Безумовно, вона залишиться у якості подарункових видань, інших раритетів, однак можливість носити з собою кожен день тисячі книг вагою триста грамів і миттєво знаходити в них потрібну фразу або поняття, на нашу думку, зумовлює зростання ролі цифрового формату підручників, наукових статей, монографій, і це неможливо заборонити або скасувати. Але, як свідчить, наприклад, досвід Сполучених Штатів Америки, розвиток цифрових технологій не відкидає додержання авторських прав. Не закликаючи сліпо копіювати іноземний досвід, зауважмо однак, що національна система захисту майнових авторських прав розвивається більш повільними темпами, ніж цифрові технології, що вже негативно позначилося і буде позначатися на різноманітних сферах суспільних відносин. Вирішальна роль у подоланні таких негативних наслідків належить державі, зокрема, органам виконавчої влади, які реалізують

інформаційну політику. До заходів, які, на нашу думку, могли б оптимізувати ситуацію, належить сприяння та державна підтримка створення платних електронних бібліотек з належно забезпеченим захистом інформаційних ресурсів, що виключило б потребу у виданні паперових версій спеціальної літератури й одночасно дало б змогу створити отримувати кошти для авторської винагороди. При цьому було б доцільно заохотити до користування такими ресурсами всі вищі навчальні заклади та науково-дослідні установи. Враховуючи те, що сьогодні платники податків все одно оплачують тиражування сумнівних видань про містичні явища та вибір шпалер, витрати на електронні бібліотеки можна здійснювати за рахунок частини коштів на програму “Українська книга”, до якої можна було б ввести номінацію “Електронна книга”. Якщо ці заходи будуть поєднані із вилученням з інформаційного середовища спеціальної літератури, розміщеної із порушенням авторського права на так званих піратських веб-сайтах, єдиною можливістю доступу до цих джерел залишаться платні електронні бібліотеки, ресурси яких будуть захищені від копіювання.

Звісно, у запропонованих нами шляхах адміністративно-правового забезпечення захисту авторських прав у сучасну епоху розвитку цифрових технологій можна знайти певні недоліки та суперечності. Ми жодним чином не претендуємо на істину в останній інстанції, але хочемо акцентувати увагу на важливості пошуку нових засобів підвищення мотивації науково-педагогічних працівників до створення нового інтелектуального продукту, від чого врешті-решт залежатиме і якість вищої освіти в нашій державі, і розвиток наукових шкіл, і позиціонування інтелектуальних ресурсів нашої держави у міжнародному співтоваристві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Сенченко М.* Книгодрукування трьох слов'янських країн : Україна, Білорусь, Росія / М. Сенченко // Вісник книжкової палати. – 2008. – № 3. – С. 3–9.
2. *Індутна К.І.* Розвиток книговидавничої справи в Україні / К.І. Індутна // Економіка і прогнозування. – 2010. – № 2. – С. 145–154.
3. *Мельник О.* Реанімувати треба не видавничу справу, а... читача / О. Мельник // Урядовий кур'єр. – 2012. – 20 вересня. – С. 3.
4. Кількість виданих в Україні книг зростає [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://comin.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=98575&cat_id=98430.
5. *Кириллова Л.А.* Углубляющийся кризис : книгоиздание России в 2012 году / Л.А. Кириллова, К.М. Сухоруков // Российская книжная палата [Электронный ресурс]. – Режим доступу : http://www.bookchamber.ru/content/stat/stat_2012.html.
6. Общие тенденции рынка электронных книг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ermak.su/blog/o_el_knigah.htm.

Отримано 3.04.2013